

Explain Conflict and Cooperation Approach in the Arvandroud basin

Maryam Tahmasebi

Ph.D Student of Political Science (Iranian studies), Faculty of Divinity, Political Science
and Law, Islamic Azad University Science and Research Branch, Tehran, Iran.

Mtahmasebi_30@yahoo.com

Amir Mohammad Haji-Yousefi

Corresponding Author, Associate Professor of International Relations, Department of
Political Science and IR, Shahid Beheshti University. Tehran, Iran.

am-yousefi@sbu.ac.ir

Keyhan Barzegar

Associate Professor of International Relation, Faculty of Divinity, Political Science and
Law, Islamic Azad University Science and Research Branch, Tehran, Iran.

Kbarzegar@hotmail.com

Abstract

The Middle East region's transborder rivers are being impacted by factors like climate change, population increase, economic development and urbanization, rising demand and the pressure of freshwater resources. A triangle of water insecurity, conflict, and cooperation among nations regarding its exploitation and management has been formed as a result of this issue, which has also caused a water shortage in common rivers, evolved into a tension-inducing strategy, added new dimensions to governmental interactions, and created the aforementioned water shortage. The dispute over the exploitation, management, determination of the boundary line and the level of fresh water quality in the Arvandroud River has led to the perception of collaboration and conflict in this water area. The conflict-cooperation axis organizes interactions and the perceptual levels are formed based on the influence and effectiveness of this axis. With descriptive-analytical, comparative-hypothetical, and theoretical framework-building techniques, future study will attempt to provide a

respond to this query, How to manage the conflict and cooperation approach in Iran's foreign policy in the Arvandroud basin? Iran's Arvandroud River Hydropolitics can help manage the water situation, Through de-securization and Hydrodiplomacy. Processing the significant issue is being studied with the usage of conceptual framework and Iran-Iraq water conflict consequences in the Arvandroud River as a case study.

Keywords: *Iran_Iraq, Trans-boundary Waters, The Arvandrud River, Conflict, Cooperation, Hydrodiplomacy, Desecurization.*

تبیین رویکرد منازعه و همکاری در حوضه آبریز اروندرود^۱

مریم طهماسبی

دانشجوی دکتری علوم سیاسی (مسائل ایران)، دانشکده حقوق، الهیات و علوم سیاسی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. Mtahmasebi_30@yahoo.com

امیرمحمد حاجی یوسفی

نویسنده مسئول، دانشیار گروه علوم سیاسی و روابط بین‌الملل، دانشکده اقتصاد و علوم سیاسی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران. am_yousefi@sbu.ac.ir

کیهان برزگر

دانشیار گروه علوم سیاسی و روابط بین‌الملل، دانشکده حقوق، الهیات و علوم سیاسی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. Kbarzegar@hotmail.com

چکیده

آبراه‌های مرزی در منطقه خاورمیانه با محرک‌هایی مانند تغییرات آب و هوایی، افزایش جمعیت، توسعه اقتصادی و شهرنشینی، باعث افزایش تقاضا و فشار بر منابع آب شیرین شده است. این مساله در حوضه رودخانه‌های مشترک باعث کمبود آب و به رویکردی تنش‌زا تبدیل شده و ابعاد جدیدی را به تعاملات دولتی افزوده است و باعث ایجاد مثلثی از ناامنی آب، منازعه و همکاری در میان کشورها در مورد بهره‌برداری و مدیریت آن گردیده است. اختلاف بر سر بهره‌برداری، مدیریت، تعیین خط مرزی و میزان کیفیت آب شیرین در رودخانه اروندرود باعث گردیده که ادراک همکاری و منازعه توأمان در این حوضه آبی وجود داشته باشد. مفاهیم منازعه_ همکاری محور تعاملاتی را سازمان‌دهی می‌کنند و بر مبنای تأثیرگذاری و تأثیرپذیری این محور سطوح ادراکی شکل می‌گیرد. پژوهش پیش رو با روش توصیفی_ تحلیلی، قیاسی_ فرضیه‌ای و بنیان نهادن چارچوب نظری به دنبال پاسخ‌گویی به این پرسش است که چگونه می‌توان رویکرد منازعه و همکاری در سیاست خارجی ایران در حوضه رودخانه اروندرود را مدیریت نمود؟ سیاست آبی ایران در رودخانه اروندرود از طریق امنیتی‌زدایی و دیپلماسی آبی می‌تواند بحران آب را مدیریت نماید. پردازش این مهم با استفاده از چارچوب مفهومی و برآیند اختلافات آبی ایران و عراق در رودخانه اروندرود به عنوان مطالعه موردی بررسی می‌گردد.

واژه‌های کلیدی: ایران و عراق، رودخانه‌های مرزی، رودخانه اروندرود، منازعه و همکاری،

۱. این پژوهش مستخرج از رساله دکتری می‌باشد.

هیدرودپلماسی، امنیتی زدایی.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۳/۲۱ تاریخ بازبینی: ۱۴۰۱/۰۶/۲۲ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۷/۱۰

فصلنامه روابط خارجی، سال ۱۴، شماره ۴، پیاپی ۵۵، پاییز ۱۴۰۱، صص ۱۰۵-۶۶

مقدمه

خاورمیانه از جمله مناطقی است که از گذشته با کم‌آبی مواجه بوده است و امروزه چالش‌های جدیدی شامل تغییرات آب و هوایی، خشک‌سالی و سیل، عدم وجود تعادل میان عرضه و تقاضا با آن ادغام و باعث شکل‌گیری انواع تعاملات در رودخانه‌های مرزی شده است، بنابراین رقابت بر سر دسترسی به آب در این حوضه‌ها به دلیل افزایش تغییرات باعث رویدادهای متضادی می‌شود.

کشورهایی که با بحران کم‌آبی روبه‌رو هستند، مدیریت رودخانه‌های مرزی به رویکردی چالش‌زا در سیاست خارجی آن‌ها تبدیل شده است، زیرا آب و هوای خشک باعث استرس آبی، محرک درگیری، ادراک تهدید و منشاء خصومت می‌گردد. مدیریت آب مدیریت مناقشات و همکاری است و شامل تبدیل تعارضات به فرصت‌ها می‌شود. هرچا آب از مرزها عبور کند این پتانسیل را دارد که تنش‌ها را افزایش داده و عامل اختلافات گردد. کمبود آب شیرین همراه با مدیریت ناکارآمد منابع آب بسیاری از کشورها را درگیر بحران کرده است؛ وضعیتی که امنیت، ثبات و توسعه آن‌ها را آسیب‌پذیر نموده است. این وضعیت در کشورهای واقع در موقعیت پایین‌دست حوضه به مراتب وخیم‌تر است؛ تداوم این کمبود باعث بحران در امنیت غذایی و تهدیدی علیه ثبات داخلی، امنیت انسانی و زیست محیطی می‌شود؛ این موضوع در مناطق کم‌بارش سبب ایجاد الگوی دایره‌ای از بحران، منازعه و همکاری می‌گردد.

اختلافات آبی ایران و عراق در طول تاریخ بر سر رودخانه اروندرود باعث کنش‌ها و واکنش‌های متفاوتی از سوی بازیگران داخلی و خارجی پیرامون این حوضه شده

است. در این وضعیت کنترل، تخصیص و مدیریت آب‌های مشترک ایران و عراق با پیشینه‌ی پر دامنه‌ای از اختلافات با قدمت یکصد ساله قرار دارد، مسیر پرفراز و نشیب اختلافات آبی که منجر به معاهده ۱۹۷۵ می‌گردد و این اختلافات تا به امروز در قالبی دیگر ادامه دارد این بدین معناست که مسئله آب در مناطق خشک خاورمیانه که با سوءمدیریت آب درگیر هستند علیرغم داشتن توافقنامه به طور کامل در رودخانه‌های مشترک حل نمی‌شود. مساله نخست وجود منابع آبی مشترک، مدیریت آن و در شرایط کم‌آبی مدیریت بحران به عنوان یک منبع امنیتی؛ عامل مهمی در شکل‌گیری مناسبات آبی در سیاست خارجی کشورها محسوب می‌شود. در این پژوهش نحوه تعاملات در رودخانه‌های مرزی برای دستیابی به منابع آبی و تغییرات ناشی از کمبود آب عامل اثرگذار بر روابط دو جانبه‌گرایی سیاست خارجی مورد توجه قرار خواهند گرفت.

پرسش اصلی این است که چگونه می‌توان رویکرد منازعه و همکاری در سیاست خارجی ایران در حوضه رودخانه اروندرود را مدیریت نمود؟ سیاست آبی ایران در رودخانه اروندرود از طریق امنیتی‌زدایی و دیپلماسی آبی می‌تواند بحران آب را مدیریت کند. سیاست آب که به عنوان هیدروپلیتیک شناخته می‌شود، به نقش آب در مناسبات میان دولت‌های ساحلی می‌پردازد. بر این اساس دولت‌ها با ماهیت چندگانه و به هم پیوسته آب‌های مرزی و اثر متقابل آن درگیر هستند. هدف این مقاله این است که نشان دهد الف) همزیستی بین همکاری، درگیری و بحران وجود دارد ب) تعامل آب‌های مرزی یک فرایند سیاسی است و در معرض قدرت قرار دارد.

۱. ادبیات پژوهش

روابط ایران و عراق در حوضه رودخانه اروندرود بسترساز نگارش مقاله‌ها و کتاب‌های متعددی شده است. از جمله در مقاله «چالش‌های پیش روی رودخانه اروندرود در حال و آینده» (۲۰۱۶)، «حلیم، موهبی» نویسنده ضمن برشمردن اهمیت رودخانه اروندرود به عنوان منبع اصلی آب‌های سطحی در استان بصره، توسعه در بالادست را عامل شورشیدن رودخانه دانسته و برای ارزیابی منابع آب

شیرین از دو شاخص: ۱. تنش آبی ۲. کمبود آب استفاده کرده است. در مقاله «آینده آب شیرین در اروندرود» (۲۰۱۷)، «الاسدی» از داده‌های نرخ رشد جمعیت، توسعه کشاورزی و اثرات تغییر اقلیم استفاده شده و با تاکید بر کاهش آب شیرین این وضعیت تأثیرات منفی برای ساکنین حوضه اروندرود و محیط زیست به دنبال خواهد داشت. در مقاله «ارزیابی رودخانه اروندرود، عراق» (۲۰۱۹)، «الاسدی و الهلو» نویسندگان در این مقاله به کارکرد رودخانه‌های مرزی می‌پردازند و آثار توسعه اقتصادی، رشد فعالیت‌های انسانی بر آبخوان‌ها را بر می‌شمرند. نویسندگان کاهش آب دجله و فرات را عامل برهم‌خوردن تعادل اکوسیستم مناطق پایین‌دست می‌دانند و ریشه این درگیری‌ها را ناشی از اهداف استراتژیک، اقتصادی و سیاسی ناسازگار می‌دانند که تقابل میان هویت‌های متضاد را ایجاد کرده است. در مقاله «تأثیرات انسانی و جزر و مد بر سطح شوری اروندرود، بصره، عراق» (۲۰۱۶)، «عبدالله، کریمی، مسیح» نویسندگان ترکیبی از عوامل انسانی شامل سازه‌های آبی و انحراف آب و عوامل دریای را در کاهش کیفیت آب در مناطق پایین دست موثر می‌دانند که این امر باعث پیامدهای امنیتی برای ساکنان حوضه می‌شود. در مقاله «تأثیر جریان آب دجله و فرات بر رودخانه اروندرود» (۲۰۲۰)، «حقیقی و دیگران» تغییرات در جریان رودخانه‌های اصلی و اثرات آن بر اروندرود را ارزیابی نموده‌اند و با استفاده از دو عامل زمان و تغییرات نشان داده‌اند با گذشت زمان تغییراتی در امتداد حوضه پایین دست رخ داده است. در مقاله «تعیین راهبردهای هیدروپلتیکی ایران در حوضه اروندرود» (۱۳۹۹)، «نجفی، ذکی» نویسندگان راهبرد هیدروپلتیکی ایران در حوضه اروندرود را تهاجمی ذکر کرده‌اند و براساس رویکرد هم تکمیلی در چهار زمینه سیاسی، اقتصادی، امنیتی و فرهنگی به بررسی این حوضه پرداخته‌اند. در مقاله «هیدروپلتیک ایران و عراق و بهینه‌کردن مصرف آب‌های مشترک مرزی» (۱۳۹۷) «نیرومندفرد، شهیدی» به بررسی فرصت‌ها و چالش‌های هیدروپلتیک ایران در مقابل عراق می‌پردازند و معتقدند ایران و عراق از نظر توازن ژئوپلتیکی با هم برابر هستند، بنابراین نوعی رقابت علنی و پنهان در زمینه‌های مختلف با یکدیگر دارند. در رساله «روابط هویتی و مرزی بین ایران و عراق در

قرن بیستم: مطالعه موردی خوزستان و اروندرود» (2010) «رافنر» حکومت‌های عراق و ایران تلاش کردند هویت کشورهای خود را شکل داده تا بتوانند منافع خود را در درگیری‌های تأمین کنند. ساختارهای مختلفی از جمله دوگانگی عربی - ایرانی، شیعه - سنی در تشدید اصطکاک دو جانبه ایران و عراق نقش داشتند. این پژوهش ریشه این درگیری‌ها را ناشی از اهداف استراتژیک، اقتصادی و سیاسی ناسازگار می‌داند.

آنچه در بررسی ادبیات موجود نمایان می‌باشد نگرش تک عاملی به مساله آب در حوضه اروندرود است و به منظور برطرف کردن این کاستی، این پژوهش ادبیات موجود را یک قدم جلوتر برده و با دیدگاهی ترکیبی در رودخانه مرزی اروندرود سعی در ارائه رویکردی نوین و ایجاد چشم‌اندازی جامع در این حوضه دارد و با تحلیل تعاملات سیاسی در حوضه اروندرود و بررسی این موضوع به ادبیات هیدروپلیتیک کمک می‌نماید. بدین ترتیب در بررسی بحران‌های منابع آبی در رودخانه‌های مرزی مشترک باید از چند ابزار همزمان در کنار هم برای شناخت یک مساله استفاده نمود؛ به منظور شناسایی شاخص‌های تعارض و همکاری آب و ادراک تهدید سوژه با بهره‌گیری و کاربست الگوی همکاری و منازعه آرون ولف و همکاری‌اش، مولفه‌های مکتب امنیتی کپنهاگ، بحران مایکل برچر تلاش می‌کنیم به درک بهتری از مدیریت آبی ایران و عراق دست یابیم. سپس به موضوع مدیریت منازعه - بحران و همکاری در رودخانه‌های مرزی مشترک ایران می‌پردازیم و در حوضه منطقه‌ای رودخانه اروندرود، اختلافات و کمیابی منابع آبی مورد واکاوی قرار می‌گیرد.

۲. تمهیدات مفهومی - نظری

منطقه خاورمیانه محیطی پرتلاطم و بحران‌زا است؛ به همین دلیل یکی از مسائل در حوضه‌های آبی مشترک بحران آب و احساس ناامنی ناشی از آن است و اکثر کشورهای ساحلی نسبت به محیط پیرامون خود احساس ناامنی می‌کنند (ناصری، گودرزی، ۱۳۹۹، ص. ۱۰۶-۱۰۵). بدین ترتیب به منظور ادراک کنشگر سیاست خارجی در بررسی رودخانه‌های مرزی نیازمند چندین عامل هستیم زیرا یک عنصر

نمی‌تواند عملکرد سیاست خارجی در زمان و موقعیت‌های متفاوت را مورد کنکاش قرار دهد؛ پژوهش پیش رو با هدف برطرف کردن کاستی‌های پژوهش نظری موجود در بررسی رودخانه‌های مرزی از زاویه تک‌عاملی به زاویه چندعاملی تغییر جهت داده و از این چشم‌انداز به بررسی آبراه‌های مشترک مرزی می‌پردازد بنابراین رابطه سه عنصر منازعه^۱، بحران^۲ و همکاری^۳ در بررسی رودخانه‌های مرزی در هم تنیده است.

به منظور شناسایی شاخص‌های تعارض و همکاری مفاهیم تنش، منازعه و بحران برای بیان روابط خصمانه و اشکال همکاری براساس تحقیقات آرون ولف و همکارانش، استفاده از منابع پایگاه داده TFDD و همچنین در این قالب بندی از نظریه بحران مایکل برجر، نظریه امنیتی مکتب کپنهاگ برای تدوین چارچوب نظری استفاده گردیده است بر این اساس با بررسی گزارشات در تعاملات دولت‌ها یک کد طبقه‌بندی شده تولید می‌شود. زمانی که این گزارش‌ها در طول زمان به طور میانگین محاسبه می‌شوند، نشانه‌ای تقریبی از سطوح همکاری و تضاد بین دو دولت ارائه می‌شود. این داده‌ها براساس رویدادهای رخ داده در حوضه، کدی را به طور خاص برای مسائل مربوط به منابع آب ارائه می‌دهند. برای هر رویداد، کشورهای درگیر، تاریخ، سطح شدت درگیری یا همکاری و موضوع اصلی مرتبط با هر رویداد مستند می‌شود و هر رویداد با شدت منازعه و همکاری کدگذاری می‌گردد (Yoffe, et, el, 2004: pp. 6_15). مجموعه‌ای از اعداد در ۱۵ مرحله به منظور مقیاس حوضه در معرض خطر در طیف‌های منفی ۱- تا شدید ۷- و طیف‌های مثبت از ۱+ تا ۷+ میان دو کشور رقیب به کار می‌روند، در محور تعاملاتی زیر؛ عدد ۷+ به معنای بیشترین همکاری و اتحاد یک ملت بر سر آب تا ۷- متضادترین که اعلام رسمی جنگ بر سر آب است و صفر که نشان دهنده اعمال طبیعی یا غیرمهم است، را شامل می‌شود (Yoffe, Larson, 2001, p. 20). از همکاری تا منازعه بین هر خطوط از بحران، امنیتی کردن، ادراک تهدید، زلزله سیاسی و فوران منازعه

¹.conflict

².Crisis

³.Cooperation

و خشونت در طیف چپ (ادراک منفی) تا غیرامنیتی کردن، سیاسی شدن، غیرسیاسی شدن در طیف راست (ادراک مثبت) را در بر می گیرد. با استفاده از این رویکرد به شناخت ماهیت تعاملات آبی، عوامل و بسترهای شکل گیری پرداخته می شود تا از طریق آن جنبه های مختلف منازعه و همکاری بین بازیگران در نظر گرفته شود که مستلزم شناخت ریشه های مناقشه و همکاری است.

۱-۲. منازعه و رودخانه های مرزی مشترک

توجه به اهمیت روز افزون آب شیرین، مساله منابع آب های سطحی در هر حوضه باید تفکیک و هر سیستم رودخانه ای باید به عنوان منطقه مشکل دار جداگانه در نظر گرفته شود، زیرا نیازها و سیاست های آبی از حوضه ای به حوضه دیگر متفاوت است در نتیجه هیچ الگوی ثابتی برای مدل سازی هر حوضه فرامرزی وجود ندارد و باید از الگوی تلفیقی برای بررسی بهتر استفاده نمود از سوی دیگر در رودخانه اروندرود شدت منازعه و همکاری ایران و عراق در طول زمان متفاوت بوده است و منازعه و همکاری توأمان وجود داشته است. عناصر دخیل در حوضه رودخانه های مرزی عبارتند از: عنصر نخست در رودخانه های مرزی منازعه است. منازعه محصول شرایط ناسازگار^۱ (Thakore, 2013, p. 12) است و هنگامی که مشکلات محیط زیستی به منبع ناامنی تبدیل شود منجر به منازعات سیاسی و اجتماعی می گردد. این فرایند در سیکلی از تهدید و فرصت نمود یافته و دارای ساختار تغییر از حالت مثبت به منفی یا بالعکس است (Galtung, 1973, p. 67).

۱-۱-۲. لایه های امنیت

با پایان جنگ سرد و تحولات پس از آن چالش های امنیتی جدیدی از جمله تغییرات آب و هوایی، کم آبی، امنیت غذایی که هر یک عامل تهدید برای رفاه مردم، دولت ها و آسیب پذیری بود، ایجاد شد (Kevinster, 2003, p. 200). بدین ترتیب مسائل مربوط به مدیریت منابع طبیعی در دستور کار سیاسی قرار گرفت در حالی که قبلاً به عنوان سیاست سفلی^۲ تلقی می شد Hussein,

^۱Incompatibility

^۲Low Politics

(Grandi, 2017, p. 800). اختلافات در یک حوضه زمانی افزایش می‌یابد که نرخ تغییر از ظرفیت جذب آن بیشتر باشد. در این ساختار کاهش منابع آبی در اثر سدسازی و انحراف مسیر آب موضوعی برای مناقشه است و به عنوان عامل بالقوه در ایجاد منازعه و بروز اختلافات بین کشورهای ساحلی در به فعلیت یافتن بحران حیات می‌یابد. افزایش استرس آبی و بهره‌برداری از منابع آبی مشترک به شیوه یکجانبه باعث رقابت می‌گردد و مسائل مرتبط با مدیریت رودخانه‌های فرامرزی با توجه

امنیت از طریق برچسب‌زدن به یک تهدید آغاز می‌گردد؛ (Buzan, Weaver and Dewild, 1998, p. 33) و با پیوندش در کنار بسیاری از منابعی که جامعه آن را مهم می‌داند، زمانی که دسترسی به آن در معرض خطر قرار بگیرد، ظهور می‌کند (ریگی، هادیان، ۱۳۹۸: ۱۴۵). به عنوان نمونه بازیگر سیاسی یک موضوعی را به عنوان تهدید وجودی اعلام می‌کند و این مسئله در زنجیره امنیتی می‌تواند از ضعیف ۱- تا قوی ۷- بسته به شرایط زمانی و موقعیتی در نوسان باشد. امنیتی کردن همیشه مانع همکاری نیست به عنوان مثال اختلافات آبی میان هند و نپال؛ هندوستان توانست با امنیتی کردن آب‌های مرزی خود نپال را به همکاری وادار کند (ریگی، ۱۴۰۰). مهم‌ترین سنگ بنای امنیتی کردن؛ تأثیرش بر فرآیندهای تصمیم‌گیری است (Fischhendler, 2015, p. 246) که از طریق فراتر رفتن از سیاست عادی با ارتقای جنبه‌های امنیتی یک موضوع برای تعیین اولویت به دست می‌آید و با بزرگ‌نمایی سوژه هم راستا است (Fischhendler, Katz, 2013, p. 321).

گفتمان امنیت محیطی باعث می‌شود استفاده از اصطلاحات امنیتی، در بین بازیگران افزایش یابد مانند دسترسی به آب شیرین و سالم چرا که آب یک نظام چند بعدی در ابعاد سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و طبیعی است و تأثیر همه جانبه‌ای بر اقتصاد دارد (Tarlock, Wouters, 2009, p. 56) کم آبی موجب ناامنی غذایی و کاهش حمایت از معیشت، بی‌ثباتی سیاسی و خشونت می‌گردد و به شکل‌گیری گفتمان امنیتی کردن کمک می‌کند. بدین ترتیب بسیاری از دولت‌ها از اصطلاحات

امنیتی برای به تصویر کشیدن مسائل سیاست اعلی^۱ که در شرایط عادی به عنوان سیاست سفلی^۲ در نظر گرفته می‌شود استفاده می‌کنند و در محافل سیاسی مسائل محیط زیست و توسعه جزء سیاست سفلی محسوب می‌گردد (Fischhendler, Katz, 2013, p. 332).

در مکتب کپنهاگ، امنیت حول تهدیدات وجودی معنا می‌یابد و کنشگران امنیتی ساز با استفاده از زبان موضوعاتی را با این دیدگاه که چیزی در معرض تهدید است امنیتی می‌کنند تا موضوعی را از حوضه سیاست عادی به سیاست اضطراری انتقال دهند (Bouzan, Waever, Wild, 1998, p. 37). استفاده از گفتار _ کنش ها^۳ تحت این فرایند ساخته شده، بازیگر بیان‌کننده و مخاطب متأثر از آن، موضوع خاصی را به عنوان یک تهدید امنیتی مشروعیت می‌بخشد. آب، انرژی و غذا از بارزترین منابع با پیامدهای امنیتی هستند در نتیجه بین امنیت و کمبود آب همبستگی وجود دارد (Fischhendler, Katz, 2013, p. 331). این مسائل در زمینه‌های امنیتی (امنیتی‌سازی) از طریق گفتمان قدرت نرم ابراز می‌شود. استفاده از قدرت نرم توسط بازیگران در تعامل آب‌های مرزی در دو طیف اهداف هماهنگ یا متعارض قرار دارد و هژمون حوضه از طریق اهداف هماهنگ راه را به سوی اهداف متعارض باز می‌کند (Zeitoun, et, el, 2010, p. 161).

کمبود آب در محیط داخلی مشروعیت دولت را کاهش داده و باعث تضعیف ثبات سیاسی، اجتماعی و افزایش خطر درگیری خشونت‌آمیز می‌شود و در محیط بیرونی می‌تواند به تنش‌های بین دولتی بیانجامد؛ چنین درگیری‌های در مورد ساخت سدها بر روی رودخانه فرامرزی رخ می‌دهد. ساخت سد در کرخه و کارون تنش‌ها را با عراق افزایش داده است. کشورهای پایین دست نگران سازه‌های بالادست برای کنترل یا کاهش آب هستند و نیاز آبی خود را در معرض خطر می‌بینند (Dabelko, 2014, p. 14). به همین دلیل عراق تصمیم به ساخت سد بر روی اروندرود را دارد (تسنیم، ۱۴۰۱).

¹ High Politics

² Low Politics

³ Speech_ Acts

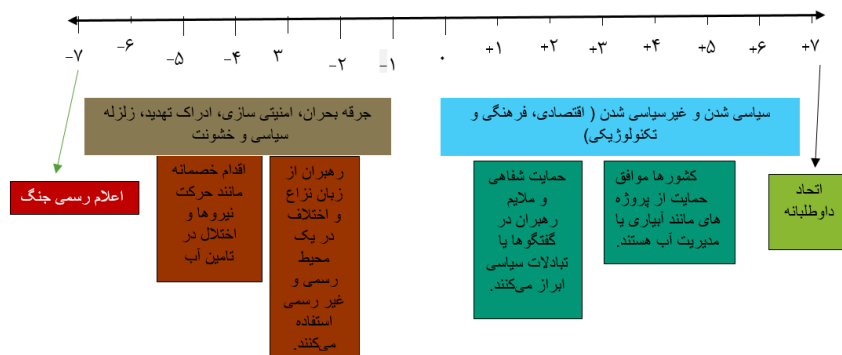
۲-۲. بحران و رودخانه های مرزی مشترک

عنصر دوم در رودخانه های مرزی بحران است و همراه با ناآرامی در تعاملات بین دولتی تکامل می یابد. به عنوان مثال عنصر بحران آفرین کشور A (در اینجا ایران) در بخشی از ساختار تصمیم گیرندگان کشور B ذهنیتی را مبتنی بر ادراک نخبگان از تهدید (در اینجا عراق) (از ۱- تا ۷-) ایجاد می کند (برچر، ۱۳۹۶: ۲۷۹) و بحران سیاست خارجی را با ماهیت تنش آمیزی در روابط بین دولتی روبه رو می سازد.

امنیت کشورها به مهار بحران ها بستگی دارد و نبود مدیریت کشورها را با چرخه ای از بحران های نوپدید روبه رو می کند. تهدید بنیان های یک سیستم، نقطه آغازین بحران محسوب می شود و نشان دهنده وضعیتی است که شدت کنش های متقابل خصومت آمیز افزایش می یابد (قاسمی، ۱۳۹۹، ص ۴۲۹-۴۲۲).

بنابراین اولین سازه در عناصر منازعه - بحران عبارتند از: جرقه بحران (امنیتی کردن)، در جرقه بحران با ادراک رویداد که شامل عبارت شفاهی ملایم، عبارت کلامی قوی که نشان دهنده خصومت در تعامل، اقدامات خصمانه اقتصادی و سیاسی، اقدامات نظامی در مقیاس کوچک، اقدامات نظامی در مقیاس گسترده، اعلام رسمی جنگ افزایش می یابد (Wolf, et al, 2003, p.45) و فضا را برای یک بحران بین دولتی آماده می کند؛ به عبارت دیگر، یک محرک (کمیابی آب) در ادراک بازیگران و نحوه رفتار آنان بازخورد کلامی و غیرکلامی ایجاد می کند (Thakore, 2013, p.12)، عامل دوم تهدید ارزش های وجودی است، عامل سوم تعداد بازیگران بحران با توجه به اینکه رودخانه مرزی در میان دو یا چند کشور مشترک است، عامل چهارم مداخله قدرت های بزرگ در بحران و عامل پنجم روابط بازیگران؛ بدین ترتیب مراحل بحران از حالتی به حالت دیگر در نوسان است که در سیاست خارجی با دوره پیش بحران، دوره بحران (امنیتی کردن)، دوره پایان بحران (غیرامنیتی کردن) و دوره پس از بحران روبه رو هستیم (Brecher, 2018, p.75). به عنوان نمونه در روابط ایران و عراق عوامل ناشی از تغییر در یک سطح در ابعاد

دیگر حیات تأثیرگذار است؛ براین اساس ایران با چالش امنیتی ناشی از سیستم نامنی آبی با همسایگان و اختلال داخلی مواجه می‌شود (بوزان و دیگران، ۱۳۸۶: ۲۶۰) مانند وقوع زلزله در تعاملات دولت‌ها که لایه‌های زیرین (عوامل داخلی) و رویین (عوامل خارجی) تحت یکسری از فشارها جابه‌جا شده و با وقوع شکاف‌هایی می‌تواند بحران را ایجاد نماید.



محور تعاملاتی منازعه و همکاری

منبع: برگرفته از یافته‌های مطالعاتی

۲-۳. همکاری و رودخانه‌های مرزی مشترک

عنصر سوم در رودخانه‌های مرزی همکاری است. داشتن رویکردی مشترک، مبنایی برای تعامل و الگوی دوستی میان کشورها است و فقدان رویکرد امنیتی مشترک می‌تواند بستر رقابت و تنش میان کشورهای موجود در یک حوضه را فراهم کند (زارعی، موسوی شهیدی، ۱۴۰۰، ص. ۸۶۸). بدین ترتیب روابط دو کشور در حوضه‌های مختلف می‌تواند بر روابط آبی آن‌ها اثر بگذارد و عدم توجه به این نکته دو کشور را با یک بازی برد - باخت مواجه می‌سازد.

محور تعاملاتی به بازیگران سیاسی این انتخاب را می‌دهد تا دریابند چندین چهره همکاری وجود دارد، منفی، خنثی و مثبت تا شدت‌های مختلف درگیری و همکاری را درک کنند. ۱. همکاری منفی حالتی است که درجه قابل توجهی ناراضایتی از یک یا چند بازیگر را القاء می‌کند در نتیجه تأثیر منفی بر کل افراد می‌گذارد و چهره سلطه‌گرانه و اجباری همکاری ظهور می‌یابد و می‌تولند عدم

تقارن قدرت را تقویت و تضاد را تداوم بخشد، همچنین ترتیباتی است که با منافع یکی از طرفین همخوانی ندارد. در این تعامل طرف قوی‌تر توانایی بیشتری برای چارچوب‌بندی دارد تا با اهداف متعارض و توزیعی از طریق مسدود کردن آب که منتهی به توقف مذاکرات و امنیتی‌شدن می‌گردد، دنبال می‌شود (Zeitoun, et el, 2010, p.170). توزیع نامتقارن ۹۰/۱۰ درصد جریان‌های فرامرزی بین اسرائیل و فلسطین؛ این سلطه‌ای است؛ در لباس همکاری قرار دارد.

۲. همکاری خنثی به عنوان شکلی از تعامل آب‌های مرزی است و هیچ تأثیری بر زمینه سیاسی ندارد، با عبارت کلامی ملایم مطابقت دارد و به همکاری نمادین شبیه است مانند اشتراک‌گذاری جزئی داده‌ها میان هند و بنگلادش.

۳. همکاری مثبت تمایل به برآوردن منافع بازیگران دارد و به بهبود روابط در سطح وسیع‌تر می‌انجامد، همکاری در شرایط برابر به موجب آن ساختارهای مشارکتی در نتیجه مشورت فراگیر ایجاد می‌شود. مانند همکاری آلمان و هلند در رود راین.

حمایت از هر شکلی از همکاری به سیاستگذاران اجازه تشخیص صحیح برای مقابله با کاستی‌های همکاری نامتقارن را نمی‌دهد و صرف وجود ترتیبات همکاری نشانه پیشرفت نیست (Zeitoun, et, el, 2008, p.306). بر این اساس، همکاری بین‌دولتی نیاز به تغییر پارادایم دارد. هیدرودپلماسی، همکاری مثبت محسوب می‌شود و بر کاهش اختلافات سیاسی، افزایش منافع متقابل و همکاری ساحل بالادست و پایین دست متمرکز است. در نتیجه اشتراک منافع حاصل از آب می‌تواند کاتالیزوری برای دیپلماسی آبی باشد. به عنوان مثال بخشی از برق آبی تولید شده در بالادست ممکن است با کشورهای پایین دست مبادله شود.

ریشه همکاری مثبت؛ رویکرد اعتمادسازی و برابری است. همکاری در سطوح بالا تمایل به امنیتی‌سازی را کاهش داده و ماهیت روابط را از یک بازی با حاصل جمع صفر مبتنی بر درک منافع به بستری از روابط متقابل سودمند تغییر می‌دهد. زمانیکه بهره‌برداری از مزایای یک رودخانه فرامرزی به عنوان بازی با حاصل جمع صفر تلقی شود، کشورهای ساحلی اغلب تنش را تجربه می‌کنند تا همکاری (Rai, et, el,

.2017,p.45

دیپلماسی آب از طریق ظرفیت نهادی می‌تواند با امضای قراردادها و ایجاد سازمان حوضه رودخانه احتمال تضاد آب را کاهش دهد و با ۱. ساختار مدیریتی سازگار (از جمله انعطاف پذیری، تغییر اولویت‌های حوضه، فناوری های جدید اطلاعات و نظارت) ۲. ضوابط تخصیص و نظارت در میان حوضه های ساحلی ۳. توزیع عادلانه مزایا ۴. مکانیسم حل تعارض به راه حل های برد - برد دست یابد. به عنوان مثال؛ جنگ ایران و عراق ناشی از فقدان مکانیسم اجرایی در معاهده ۱۹۷۵ است در نتیجه امضای معاهدات بین کشورهای ساحلی همکاری واقعی نیست بنابراین رویکرد همکاری کلاسیک نیاز به تعریف مجدد اصطلاح همکاری دارد. برای دستیابی به همکاری کارآمد باید بازیگران جدید، افزایش وابستگی متقابل آب، انرژی، غذا و فناوری جدید را در برگیرد (Yildiz,2015, p.74) و انعطاف پذیری را جایگزین آسیب پذیری نماید. از نظر ایران، رودخانه اروندرود نه به عنوان یک منبع آبی مهم بلکه به عنوان یک مرز مهم آبی مدنظر بوده است. بنابراین با دید دیپلماسی کلاسیک، ایران نمی‌تواند ادعایی برای ورود به مذاکرات در زمینه سیاست‌های اعمال شده در زمینه سدسازی در خاک ترکیه، سوریه و عراق داشته باشد. اما امروز تبعات گسترده زیست محیطی کنترل دجله و فرات توسط ترکیه، سوریه و عراق با بروز گرد و غبارهای مختل کننده در منطقه ورود دیپلماسی ایران از دید زیست محیطی را نشان می‌دهد (پاپلی یزدی، وثوقی، ۱۳۹۰، ص. ۱۸). در بطن شاخص همکاری، فرصت‌های اقتصادی، تحکیم روابط، تنش زدایی در روابط و همکاری‌های زیست محیطی وجود دارد، بنابراین روابط ایران و عراق در حوضه اروندرود می‌تواند بستر ساز تحولات آبی در ابعاد اقتصادی، سیاسی، امنیتی و زیست محیطی میان دو طرف گردد (زباری مونس الستی، ۲۰۱۸، ص. ۱۵۰).

۳. مدیریت رودخانه‌های مرزی

مدیریت رودخانه‌های مرزی در مناطق خشک و نیمه خشک نقش حیاتی دارد. سیاست خارجی از طریق مدیریت کارآمد آب‌های فرامرزی به کارگزاران مکانیسمی برای کسب منافع را می‌دهد و با نظارت بر منازعات، بحران را مدیریت

می‌نماید، بنابراین سیاست‌های مدیریتی منابع آبی در بالادست عامل تعیین کننده آسیب پذیری اقتصاد، معیشت و کمبود آب پایین دست است که بر تعاملات بین ساحلی تأثیرگذار بوده و شامل رویکرد کشورهای بالادست به توسعه آب می‌شود (Mueller, et el, 2021, p.46). برخی دولت‌های بالادست بر این باورند که حاکمیت مطلق بر منابع آبی خود دارند (مانند ترکیه) در حالی که دولت‌های پایین دست با تاکید بر اصل تقسیم زیان معتقدند دولت‌های بالادست باید اصول عدم آسیب و اقدامات پیشگیرانه را برای جلوگیری از هرگونه خسارت در نظر بگیرند (Shirazian, et el, 2021, p. 78).

کشورهای پایین دست از نظر سیاسی شکننده و از نظر منابع آبی با کمبایی مواجه هستند، عدم دسترسی به آب شیرین به عاملی برای جرقه بحران تبدیل شده است و استفاده از آب به عنوان اهرم فشار در بالادست (نشان دهنده این است که بالادست دستش روی شیر آب است مانند ترکیه) می‌تواند به ابزار سیاسی تبدیل شود (Mwadi, et el, 2021, p. 128). برای مثال خشکسالی ۲۰۰۷ تا ۲۰۱۱ در سوریه نشان می‌دهد که سوءمدیریت طولانی منابع طبیعی نه تنها می‌تواند آسیب‌پذیری اقلیمی مردم را تشدید کند، بلکه نارضایتی از رهبران سیاسی را نیز دامن می‌زند و می‌تواند باعث فروپاشی داخلی شود (Muelletr, et el, 2021, p. 45).

مدیریت منطقه‌ای در حوضه آب‌های مرزی از طریق دو رویکرد محقق می‌گردد: رویکرد نخست: تجدیدنظر در سیاست‌های امنیتی از طریق ایجاد ثبات سیاسی و اقتصادی در منطقه که نیازمند تغییر پارادایم و دارای سود متقابل میان کشورهای ساحلی است، رویکرد دوم: هیدروپلیتیک جدید در حوضه‌های دجله و فرات، کرخه و کارون باید به جای تخصیص مقدار کاهش دهنده آب، بر تقسیم سود آب از طریق یک هدف مشترک تلاش نماید. ایران با خارج نمودن سیاست خارجی از حوضه‌های سیاست اعلی به سیاست سفلی و امنیتی‌زدایی از کمبایی، بحران آب را مدیریت می‌نماید و با ایجاد فرصت به حوضه‌های اقتصادی، تجاری و دیپلماسی آبی روابط به سمت همکاری سوق می‌یابد (Sharef, Dara, Ahmed, 2021, p.1252). بنابراین غیرامنیتی‌سازی و کاهش بحران به منظور حفظ بقا مرجع

امنیتی راهکاری مناسبی است (صادقی، نادری، ۱۳۹۵، ص. ۱۶۸). هدف مدیریت در عناصر منازعه _ بحران مبتنی بر محور (سازگاری و ناسازگاری) کاهش احتمال تبدیل منازعه به بحران و یک جنگ (۷-) و تسریع در خاتمه آن با کمترین زیان بر نظام و بازیگران بحران است (برچر، ۱۳۹۶، ص. ۲۸۰).

بین میزان آب در دسترس و افزایش تقاضا شکافی وجود دارد، که بحران آفرین است. هنگامی که این عدم تعادل با مجموعه راهکارهای مدیریتی قابل مهار نباشد زبان مفاهمه در بخش آب در ابعاد محلی، منطقه ای، ملی و جهانی تبدیل به زبان مخاصمه خواهد شد بنابراین ادراکات در حوضه بالادست و پایین دست از جمله ادراک تضاد آبی، توسعه نامتقارن، تغییر به دنبال سدسازی در بالادست عواملی هستند که باعث ایجاد تنش در روابط و ادراک تهدید می شود و روابط را در الگوی منفی از ۱- تا ۷- قرار می دهد (Loodin, Wolf, 2021, p.12).

مدیریت منابع آبی در حوضه های پر خطر در سه بعد قابل بررسی است: ۱. معیشت و امنیت غذایی، مسئله ای که در لایه داخلی حاکم است میزان تأثیر مخاطرات آبی بر مناطق کشاورزی، نشان دهنده میزان آسیب پذیری نسبت به مدیریت منابع آب است. در ایران و عراق خطر خشک سالی و تنش آبی تمام مناطق کشاورزی را تحت تأثیر قرار داده است، بخش قابل توجهی از جمعیت حوضه وابسته به اکوسیستم های هستند که به تغییرات منابع آب موجود حساس بوده و تعداد زیادی از ساکنان در معرض ناامنی غذایی ناشی از کاهش منابع آب قرار گرفته اند (Gleick, et el, 2020, p. 145). در این لایه فشار روانی ناشی از کم آبی و عدم توان مدیریت و ادراک این وضعیت توسط دولت، امنیت ملی را تحت شعاع قرار می دهد (Madani, Zarezadeh, Morid, 2014, p. 3057). ۲. بی ثباتی سیاسی، خشونت و آشفتگی اجتماعی، دولت ها موظف هستند دسترسی شهروندان خود به آب سالم را تضمین کنند، ناتوانی در انجام این تعهد روابط دولت - شهروند را متشنج و راه را برای ناآرامی ها هموار می کند. ۳. منازعه و همکاری، اداره رودخانه های مرزی مشترک و حل اختلافات ناشی از بهره برداری از منابع، مهم ترین چالش دولت های ساحلی است و باید در دو مسیر توسعه یابد از مدیریت

تقاضا به مدیریت تطبیقی، از حاکمیت یکجانبه گرایی آب به سمت چند جانبه گرایی حرکت کند (Zeitoun, et,el,2013,p.7).

۴. رودخانه‌های مرزی در حوضه منطقه‌ای

رودخانه‌های مشترک در خاورمیانه و دعاوی حقا به و مدیریت اگر فرکانس امنیتی به خود بگیرد سازنده ادراک تهدید و محرک مناقشه است در نتیجه امنیت ملی را در معرض تهدید وجودی و امنیتی کردن قرار می‌دهد. آب می‌تواند یک منبع استراتژیکی برای صلح، امنیت، همکاری و منازعه در امنیت داخلی و سیاست خارجی دولت‌ها در حوضه منطقه‌ای به شمار آید که بر سطوح توسعه ملت‌ها تأثیرگذار بوده بنابراین عامل تعیین‌کننده قدرت سیاسی محسوب می‌شود.

۴-۱. مناقشات آبی ایران و عراق در رودخانه اروندرود

اروندرود رودخانه مرزی و ۸۵ کیلومتر مرز آبی بین ایران و عراق را تشکیل می‌دهد، این خط ادامه می‌یابد تا به خلیج فارس می‌ریزد (زبیری مونس السستی، ۲۰۱۸، ص ۱۵۶) و حیات خود را از تلاقی رودهای دجله^۱ و فرات، کرخه و کارون می‌گیرد بدین ترتیب که از شاخه‌های هر دو طرف ایران و عراق تغذیه می‌کند (Asadi, Muttashar, 2022, p.31). حوضه آبریز اروندرود در گذشته همواره عرصه کشاکش‌های سیاسی بین همسایگان بوده است. در پاسخ به تنش‌های مکرر یکسری موافقت‌نامه‌ها و معاهدات منعقد شد که از عهدنامه الرزنه‌الروم آغاز و به معاهده ۱۹۷۵ منتهی می‌شود (السعودی ابراهیم، ۲۰۱۸، ص ۱۰۲). این موافقتنامه نشان داد که اروندرود رودخانه بین‌المللی است و مرز آبی براساس خط تالوگ^۲ تعیین شد (Asadi, Muttashar, 2022, p.2).

توافق به دست آمده براساس توازن قدرت در دست محمدرضا شاه بود و نظم جدید موقعیت هژمونیک ایران در اروندرود را تقویت کرد. اما با سقوط رژیم پهلوی در سال ۱۹۷۹ توازن به نفع عراق تغییر کرد و با لغو یکجانبه توافقتنامه آن را به چالش کشید و منجر به جنگ تحمیلی هشت ساله (مقیاس ۷-) شد

^۱.Tigris

^۲.Thalweg

(السعودی ابراهیم، ۱۰۲، ص. ۲۰۱۸) به گفته برچر گاهی جنگ برای حل بحران صورت می‌گیرد چرا که از نظر صدام حسین اروندرود بخشی از سرزمین عراق محسوب می‌شد و معاهده ۱۹۷۵ یک توافق اجباری بود که به عراق تحمیل شد. از زمان پایان جنگ در سال ۱۹۸۸ تاکنون، وضعیت حقوقی اروندرود طبق قرارداد ۱۹۷۵ عهدنامه مرزی و حسن همجواری تنظیم شده است (Aljazeera, 2021). این رودخانه با حمایت از دریانوردی، شیلات، کشاورزی و انواع مختلف صنایع نقش مهمی در برنامه‌های اقتصادی عراق و ایران ایفا می‌کند (Asadi, Muttashar, 2022, p.2).

در حال حاضر اختلافات آبی بین دو کشور بر سر کاهش میزان آب کرخه و کارون و شوری اروندرود، ساخت سد، ذخیره‌سازی و انحراف مسیر آب است (Banisalamah, 2021, p.41). از سوی دیگر رودخانه اروندرود در نتیجه کاهش آب دریافتی از سرشاخه‌های آن با کمبود آب شیرین ناشی از بازگشت آب دریا در اثر جزر و مد مواجه است و بر کاهش سطح زیر کشت و امنیت غذایی عراق تأثیر گذاشته است.

رودخانه اروندرود با اجرای پروژه‌های سدسازی در ترکیه، سوریه، عراق و ایران، رشد جمعیت، تأثیرات تغییرات اقلیمی، توسعه مناطق کشاورزی در معرض تهدیداتی قرار گرفته و با مشکلاتی در زمینه کاهش منابع آب شیرین و افزایش شوری آب و خاک مواجه است (Shirazian, Karimidouzaji, Anisi, 2021, p. 78). این رودخانه به عنوان یک حوضه در معرض خطر^۱ به دلیل فعالیت‌های بالادستی منبع تنش و حفره سیاه^۲ در روابط است (Yoffe, Larson, 2001, p.6). بررسی بحران بین دولتی ایران و عراق براساس تاریخ رویداد، بازیگر آغازگر، هدف رویداد رتبه‌بندی می‌شود. حوضه در معرض خطر حوضه‌ای است که با تراکم جمعیت بالا، سدهای بزرگ و سایر پروژه‌های توسعه آبی، کاهش میزان تولید ناخالص ملی، وجود یا عدم وجود معاهدات شناسایی می‌شود (Yoffe, Wolf,

¹. Basins at Risk (BAR)

². Black Hole

Giordano, 2001, p.99). اروندرود از جمله حوضه‌های در معرض خطر است که رویدادهای این حوضه؛ فوران منازعه که منجر به جنگ شده را شامل می‌گردد. در نتیجه می‌توان مجموعه‌ای از عوامل را شناسایی نمود که وقتی با هم ادغام می‌شوند، شرایط احتمال خصومت و همکاری را فراهم می‌کنند. بدین ترتیب بررسی رویدادها می‌تواند بینشی را در مورد نقش آب در روابط سیاسی آن حوضه ارائه دهد. در جدول زیر سطوح مقیاس رویداد مشخص شده است.

براساس جدول فوق موقعیت هر رویداد را بر مبنای پارامترهای که نشانگر

مقیاس رویداد حوضه	عوامل درگیری و همکاری
منازعه	-۷ اعلام رسمی جنگ
	-۶ اقدامات نظامی گسترده جنگی که باعث مرگ، یا هزینه استراتژیک بالا می‌شود.
	-۵ اقدامات نظامی در مقیاس کوچک
	-۴ اقدامات خصمانه سیاسی - نظامی
	-۳ اقدامات خصمانه دیپلماتیک - اقتصادی
	-۲ عبارت کلامی خصمانه که خصومت را در تعامل نشان می‌دهد.
	-۱ عبارت شفاهی ملایمی که اختلاف را نشان می‌دهد.
۰ اقدامات خنثی یا غیر مهم برای وضعیت بین المللی	
همکاری	۱ تبادل رسمی، حمایت شفاهی، گفتگوهای سیاسی
	۲ حمایت کلامی رسمی از اهداف ارزش‌ها یا رژیم
	۳ حمایت یا موافقت‌نامه علمی یا فرهنگی (غیراستراتژیک)
	۴ توافقنامه اقتصادی، صنعتی یا تکنولوژیکی، غیرنظامی
	۵ حمایت اقتصادی یا استراتژیک
	۶ معاهده بین المللی آب شیرین، اتحاد استراتژیک بزرگ
	۷ اتحاد داوطلبانه در یک ملت

جدول شماره ۱: عوامل درگیری و همکاری،
منبع: (Wolf, et al, 2003:40)

منازعه و همکاری است، بررسی می‌نماییم. آب در این تعاملات به عنوان نیروی محرک عمل می‌کند بر همین مبنا تعداد رویدادها براساس مقیاس تضاد و همکاری اندازه‌گیری می‌شود، روابط بر روی محوری از تضاد تا همکاری قرار دارد و هر رویداد بر این اساس کدگذاری می‌شود و این مقیاس تغییرات حوضه در معرض خطر را در بر می‌گیرد (Yoffe, Wolf, Giordano, 2001, p.45).

به دلیل افزایش دوره‌های خشک‌سالی ناشی از تغییرات آب و هوایی و مهار

سرشاخه‌های رودخانه اروندرود، دچار کاهش آب شیرین شده و بحران آبی را افزایش یافته و واکنش‌های آبی در عرصه خرد و کلان بالا می‌رود؛ بدین ترتیب که کشورهای بالادست رودخانه، آب را وسیله کسب قدرت (در اینجا ترکیه و ایران به عنوان هژمون آبی) و کشورهای پایین دست از قدرت مذاکره برای کسب آب بیشتر (در اینجا عراق به عنوان غیرهژمون) استفاده می‌کنند (Wegerich, 2008, p.78). منازعات آبی زمانی می‌تواند ایجاد شود که عملکرد یک سیستم آبی برای برآورده کردن کامل خواسته‌های همه ذی‌نفعان کافی نیست، چنین وضعیتی شبیه وضعیت ورشکستگی است. بدین ترتیب دو عنصر اساسی در ورشکستگی آبی عبارتند از میزان ذخیره منابع موجود و مقادیر بالای مطالبات ذی‌نفعان (Madani, Zarezadeh, Morid, 2014, p. 3057).

۴-۲. ماهیت تعاملات آبی در رودخانه اروندرود

رودخانه‌های مشترک در منطقه خاورمیانه و دعاوی مرتبط با تخصیص آب، محرک اصلی مناقشه محسوب می‌شود. بالادست بودن در یک حوضه آبریز بیانگر هیدروهژمونی بودن در آن حوضه نیست زیرا هیدروهژمونی به متغیرهای موقعیت جغرافیا، (مزیتی که جغرافیا برای بالادست به منظور دستکاری جریان آب ایجاد می‌کند؛ مثلاً ترکیه با سدسازی‌های گسترده از دیالکتیک کنترل و خودیاری استفاده می‌کند)، قدرت اقتصادی، نظامی، توانایی مذاکره بستگی دارد و می‌تواند بر توازن ژئوپلتیکی و ماهیت تعاملات آبی تأثیر بگذارد (Rashidi, Zarghami, Pishbahar, 2022, p. 39).

طرف قدرتمندتر از طریق قدرت نرم اعمال بازیگران را محدود و توانایی بیشتری در شکل دادن به نتیجه دارد و بازیگر ضعیف ناچار به انطباق با شرایط است و در جایی که عدم تقارن قدرت بین بازیگران وجود دارد بهره‌برداری از این وضعیت با اهداف توزیعی (متعارض) توسط هژمون حوضه صورت می‌گیرد و آن را حق خود می‌داند (Zeitoun, et al, 2010, pp.162 _ 165). بازیگر با قدرت بالاتر، هیچ‌گونه یکجانبه‌گرایی در اداره آبراه را تحمل نمی‌کنند برای مثال در زمان محمدرضا شاه پهلوی که ایران ژاندارم منطقه بود، در مقابل بازیگر با قدرت نسبی کمتر (عراق)

حاضر به پذیرش شرایط تحمیل شده مبنی بر حاکمیت عراق بر کل رودخانه اروندرود نبود و شدت درگیری با میزان قدرت و موقعیت جغرافیای بالادست و پایین دست ارتباط دارد (Loodin, Wolf, 2021, p. 12).

بخش قابل توجهی از آب کشور عراق از سایر کشورها تأمین می شود؛ بنابراین امنیت آبی عراق در پیوند با همسایگان است و ایران و ترکیه بازیگر اصلی تأمین آب عراق هستند، امروزه عراق با خطر خشک شدن رودخانه های تاریخی خود، دجله و فرات مواجه است (aawsat, 2020). در دهه ۱۹۷۰ ترکیه پروژه عظیم سدسازی خود بر روی رودهای دجله و فرات موسوم به پروژه گاپ «آناتولی جنوب شرقی» را شروع نمود. طرح گاپ موجب بحران های شدید محیط زیستی، نابودی بسیاری از آبخوان های پایین دست، غیر قابل کشت شدن زمین های کشاورزی و به خطر افتادن امنیت غذایی و توسعه ریزگردها و تأثیراتی سوء بر اکوسیستم کشورهای همسایه ترکیه از جمله ایران، عراق و سوریه دارد اگرچه این پروژه در ظاهر غیرامینیتی است، امنیت جامعه و امنیت ملی کشورهای منطقه را تحت تأثیر قرار می دهد (ناصری، گودرزی، ۱۳۹۹، ص. ۱۰۵).

ساخت و سازها در بالادست عراق این واقعیت را آشکار می کند که سدسازی می تواند تأثیرات نامطلوبی از جمله بیکاری، از بین رفتن تنوع زیست محیطی و مهاجرت داشته باشد (Shirazian, Karimidouzaji, Anisi, 2021, p. 72) معادله نارضایتی شهروند - دولت، مشروعیت نظام حاکم را با چالش مواجه می سازد. کم آبی برای کشورهای پایین دست ابعاد سیاسی و امنیتی می یابد و این روند بر سیاست های ملی و منطقه ای اثرگذار است (Yildiz, 2019, p. 2). بنابراین بحران آب یک بحران سلامت، کشاورزی، اقتصادی و یک بحران سیاسی است. فشارهای داخلی به عنوان عامل اثرگذار در تصمیمات سیاست خارجی با مناقشات دوجانبه در رود مشترک ممکن است دو بازیگر موقعیت خود را در میان تهدید و منازعه درک کنند، همپوشانی دارد (Brecher, Steinbery, Stein, 1969, p. 80).

بعد از صدام حسین و دوره انتقال قدرت آغاز مرحله جدیدی از تعاملات ایران و عراق بر سر اروندرود بود. (Aldalooi, 2022, p. 3) در کشور عراق به دلیل دهه ها

جنگ، فقر و ناکارآمدی سیستم مدیریتی و حکمرانی و نبود سرمایه‌گذاری مانع استفاده کارآمد از آب شده است در نتیجه کشورهای بالادست از موقعیت عراق پس از حمله آمریکا در سال ۲۰۰۳ بهره‌برداری و پروژه‌های متعددی را ایجاد کردند (Aljazeera, 2021).

رفتار عراق در برگیرنده ادراک متعارض از ایران و ترکیه است. ترکیه آب دجله و فرات را کاهش داده است و رودخانه را مسدود نموده و عراق مدعی است عامل اصلی شور شدن اروندرود ایران است در صورتیکه سهم ایران از دجله ۱۵ درصد و از فرات صفر درصد بوده که در مجموع ۶ درصد است. بنابراین کشور هژمون با استفاده از قدرت نرم و تأثیرگذاری بر مذاکرات تلاش می‌کند از طریق متقاعدسازی بر ادراک بازیگران تأثیر بگذارد و برای چارچوب‌بندی اشکال نابرابر از آن بهره می‌برد از سوی دیگر دولت‌های غیرهژمونیک از ظرفیت قدرت نرم استفاده می‌کنند هرچند ممکن است انتخاب‌هایی به جز پیروی از ترتیبات تعیین شده هژمون حوضه نداشته باشند هژمون حوضه به تداوم وضعیت موجود برساخته خود بیشتر تمایل دارد، در نتیجه قدرت نرم، زیربنایی ترتیبات آب‌های فرامرزی است (Zeitoun, et al, 2010, p.160). در نتیجه روابط عراق و ترکیه در حوضه تعاملات آبی همکاری منفی محسوب می‌شود زیرا ترکیه در توزیع نامتقارن ۹۰/۱۰ درصد از جریان‌های آبی مرزی با عراق عمل می‌کند که نوعی سلطه با عنوان همکاری است؛ در مورد انطباق طرف ضعیف‌تر در اینجا عراق با دستورالعمل‌های طرف قوی‌تر در اینجا ترکیه، بدین ترتیب دیدگاه متداول در تعاملات آبی می‌تواند دربرگیرنده این برآیند باشد که منازعات آبی بد نیست زیرا اغلب منازعات برای حل اختلافات است و هر همکاری خوب نیست همانگونه که عدم تعادل قدرت در تعاملات متبلور است (Zeitoun, 2007, p.214).

قدرت نرم مملو از تنش‌هایی است که به صورت شفاهی بیان می‌شود برای مثال عراق با برگزاری کنفرانس‌های بین‌المللی و همکاری با کشورهای که دارای قدرت هستند سعی در برقراری موازنه قدرت و دانش با ایران دارد و ترکیه سعی می‌کند با در دست داشتن قدرت نرم به کنترل قوانین بازی بپردازد. عدم تقارن قدرت در

کنار موقعیت ساحلی (بالادست و پایین دست) در امتداد رودخانه، کشورهای غیرهژمونیک می‌توانند کشور هژمونیک را با استفاده از قدرت نرم چانه‌زنی به چالش بکشند به منظور تغییر ایده‌های مسلط و ارتباط با بازیگران بین‌المللی با هدف فشار بر دولت ساحلی و برخی از تاکتیک‌های ضدهژمونیک است که هدفشان به چالش کشیدن دولت ساحلی است. بدین ترتیب درک نقش قدرت برای تجزیه و تحلیل نحوه تخصیص منابع آب در یک حوضه بین بازیگران مختلف لازم است (Hussein, Grandi, 2017, p. 799).

بر اساس سیستم هژمونی در روابط دولت‌ها یکی از دولت‌های قوی‌تر سعی در کنترل حوضه آبی و برهم زدن موازنه دارد؛ چنانکه صدام حسین قبل از انقلاب در مقابل محمدرضا پهلوی در موقعیت ضعیفی بود و شرایط شاه برای معاهده ۱۹۷۵ را پذیرفت و بعد از انقلاب که موازنه به نفع صدام حسین بود منتج به حمله به ایران شد. از سال ۲۰۰۳ با ورود نیروهای آمریکایی و به دنبال آن جنگ داخلی در عراق موازنه به نفع ایران و ترکیه چرخید و کارت بازی در اختیار کشور قوی‌تر قرار گرفت بنابراین دینامیک قدرت در منابع آب مشترک یک مفهوم نسبی است (Hussein, Grandi, 2017, p. 800). ایران از قدرت نرم چانه‌زنی و ایده‌پردازی استفاده کرد و به استراتژی مهار در مورد اروندرود پرداخت، در حالی که کمیت و کیفیت اروندرود اغلب روی میز مذاکره بین دو کشور قرار داشت، گفتگوها هرگز به اقدامات ملموس نرسید (Aldalooi, 2022, p. 3).

نبود تقارن قدرت بین کشورهای فرادست و فرودست ممکن است سبب شود یک کشور ضعیف فرادست مهار آب‌ها در داخل مرزهای خود، آن را کنترل و به عنوان اهرم فشار استفاده نمایند. زیرا دولت‌ها در زمینه هدیریت رودخانه‌های مرزی نگرشی خودمحور با همسایگان خود دارند، همچنین کنترل آب‌های مشترک در حوضه‌های فرامرزی از شکل مشارکتی (کنترل مشارکت) اروندرود تا شکل رقابتی (شکل رقابتی) متفاوت است (Rashidi, Zarghami, Pishbahar, 2022, p. 44). بنابراین آنچه در اولویت نخست در مناطق گرم و خشک است در زمینه کمیت آب و زیرساخت است درحالی‌که توسعه اقتصادی، مدیریت مشترک و کیفیت آب

فرصت‌هایی را برای منافع متقابل ایجاد می‌کنند (Yoffe, Wolf, Giordano, 2001,p. 65).

۳-۴. محرک‌های آبی بین ایران و عراق

کمیابی آب در کنار رفتار تهدید آمیز، بی‌ثباتی حاکمیت ملی را افزایش داده و به عنوان عامل امنیتی مورد توجه قرار می‌گیرد. امروزه عراق موضوع کم آبی را با امنیت ملی خود مرتبط دانسته و به عنوان کشور پایین‌دست رودخانه با اعتراض به فعالیت‌های آبی ایران، کم آبی را تهدیدی وجودی معرفی و آن را امنیتی‌سازی می‌کند. طبق نظریه مکتب کپنهاگ آغاز پروسه امنیتی‌کردن در یک بستر زمانی رخ می‌دهد و بازیگر امنیتی‌ساز موضوعی را از حوضه سیاست عادی خارج و آن را به عنوان تهدید وجودی بیان می‌کند (ریگی، هادیان، ۱۳۹۸ص ۱۴۷).

قالب‌بندی امنیت آبی عراق در پیوند با رودهای بالادست توسط سیاستمداران عراقی بیان شده است. مثلاً الحمدانی وزیر منابع آب عراق به عنوان کنشگر امنیتی‌ساز با پیوند دادن ایران به ناامنی آبی و مداخله در امور داخلی عراق تلاش دارد با بکارگیری محرک‌های کلامی نظیر شوری اروندرود، سدسازی در بالادست ایران و انحراف آب رودخانه‌های مرزی از طریق حفر تونل بر مخاطبان خود تأثیر بگذارد (صفایی، ۱۴۰۰) و با هدف به چالش کشیدن وضعیت موجود، گفتمان قدرت را از طریق زبان در مذاکرات رسمی یا از طریق اخبار چارچوب‌بندی می‌کند، تا موضوعات زیست محیطی از جمله کمبود آب را در پیوند با ایران تفسیر کند. عراق سعی در ایجاد تصویری منفی از ایران در اداره آبراه دارد و این ادراکات از سوی عراق سبب شده تا تنش نمود یابد، در مقابل جباروطن فدا مدیرکل دفتر رودخانه‌های مرزی معتقد است سیاست‌های بهره‌برداری از منابع آب در سمت ایران به دلایل حسن همجواری با عراق همواره متناسب با شرایط اقلیمی و منابع آب، جریان حداکثری به سوی عراق رها شده است (خبرگزاری مهر، ۱۴۰۱).

بدین ترتیب قدرت نرم از طریق گفتمان متقاعدسازی انجام می‌شود و با اهداف متعارض یا اجماعی صورت می‌گیرد و بر انتخاب‌های که دولت‌ها در تعامل آب‌های مرزی دارند، تأثیر می‌گذارد (Zeitoun, et el, 2010,p.159) از سوی دیگر

ترکیه همزمان با ساخت سد، استراتژی امنیتی کردن برای عراق علیه ایران را هدایت می‌کند. انتخاب استراتژی عراق منعکس‌کننده یک ادراک متعارض در برخورد با ترکیه و ایران است که می‌تواند ناشی از تضادها باشد. بدین معنی که چرا یک بازیگر همچون عراق در مقابل تصمیمات ترکیه مقاومت نمی‌کند (Zeitoun, et, 2010, p.162) تفاوت بازیگران مسلط و فرعی در مذاکرات آب‌های مرزی را نشان می‌دهد و تلاش‌های مدیریتی در خدمت برآورده کردن خواسته‌های هژمون است.

ترکیه سدسازی بر کشورهای همجوار پایین‌دستی را فرصتی در زمینه تأمین آب برای سوریه و عراق در دوره‌های خشکسالی دانسته، ولی احداث سد در ایران را عامل مشکلات برای عراق برشمرده که به تعیق بحران کم‌آبی در عراق دامن زده است بنابراین ترکیه برای فشار همزمان سیاسی به ایران و تبرئه خود در فضای بین‌المللی، سعی در القای این برساخت دارد که مشکلات آبی عراق ناشی از سدهای ایران بوده و سدهای ترکیه بر روی دجله و فرات به نفع عراق و سوریه است (امنیتی‌زدایی ترکیه) در نتیجه ترکیه با هدف هیدروهژمون شدن آبی منطقه‌ای فعال و از ابزار مذاکره در جهت القاء خواسته‌هایش استفاده می‌کند.

طرح شکایت عراق از ایران در زمان خشک‌سالی زیر بنای آسیب‌پذیری همکاری در سیستم آبی‌های فرامرزی محسوب می‌گردد. شیوه عراق یک شگرد در حوضه دیپلماسی نرم است و با مشورت کشور ثالث (هلند، ترکیه) بر آن مسلط شده است. و به دنبال جلب توجه منطقه‌ای با هدف وارد کردن فشار علیه ایران است. مشارکت شخص ثالث نشان‌دهنده سطحی از نفوذ از بیرون است؛ مداخله نیروهای خارجی نقش تعیین‌کننده‌ای در روابط ایران و عراق در گذشته تا امروزه داشته است. بنابراین ترکیه در راستای فضای ژئوپلیتیکی خود در مقابل عراق و ایران در حوضه آب‌های فرامرزی عراق مداخله می‌کند و این مداخلات باعث افزایش قدرت در عراق شده و از این طریق تعاملات در رودخانه‌های مرزی را به عنوان یک کشور بالادست مدیریت می‌کند.

ماهیت تعاملات آبی با شناسایی مجموعه‌ای از عوامل که وقتی با هم ادغام

می‌شوند شرایط دوستی و خصومت را فراهم می‌آورند قابل ادراک است. در جدول زیر با توجه به اینکه ماهیت آب در روابط دولت‌ها آمیخته با عناصر درهم‌تنیده است بر همین اساس طبقه‌بندی رویدادهای در دو طیف منفی و مثبت از عدد کوچک منفی به عدد مثبت بزرگ در حرکت و تغییر بوده، دسته‌بندی شده است و بر مبنای این شاخص‌ها به شناسایی حوضه در معرض خطر رسیدیم. در جدول زیر هر رویداد در تعاملات ایران و عراق براساس شدت درگیری یا همکاری کدگذاری شده است.

مقیاس کمی حوضه (BAR)	خلاصه رویداد	تاریخ	مساله حوضه	کشورهای درگیر	نام حوضه
-۲	ایران توافقنامه ۱۹۳۷ را باطل اعلام کرد و نیروهای نظامی اش را پشت مرزها بسیج نمود. (TFDD, 2008)	۱۹۶۹/۴/۱۹	مسائل مرزی	ایران و عراق	اروندرود
+۶	توافقنامه ۱۹۷۵ در خصوص استفاده از رودخانه‌های مرزی	۱۹۷۵/۳/۶	مسائل مرزی	ایران و عراق	اروندرود
+۲	کمیسیون دائمی فنی مختلط رودخانه‌های مرزی قبل از انقلاب دو نشست داشته است و بعد از جنگ تحمیلی از سال ۱۳۸۶ فعالیتش از سر گرفته شد و ۴ نشست تا سال ۱۳۹۲ برگزار گردید (خبرگزاری مهر، ۱۴۰۱).	۱۹۷۵/۳/۶	نظارت بر رودخانه‌های محاذی و متوالی	ایران و عراق	رودخانه‌های مرزی

اروندرو	ایران و عراق	مسائل مرزی	۱۹۸۰/۹/۲۳	لغو یکجانبه قرارداد الجزایر و حمله نظامی عراق به ایران (TFDD,2008)	-۷
اروندرو	ایران و عراق	مسائل مرزی	۱۹۸۸/۸/۳۱	عراق خواستار معاهده جدید با ایران شد تا جایگزین توافقنامه ۱۹۷۵ شود. (TFDD,2008)	-۱
اروندرو	ایران و بلغارستان	مسائل مرزی	۱۹۸۹/۱۱/۲۰	ایران درخواست‌های عراق برای حاکمیت کامل بر اروندرود را به عنوان بهای صلح پایدار در جنگ خلیج فارس رد کرد. (TFDD,2008)	+۲
اروندرو	ایران و عراق	مسائل مرزی	۱۹۹۳/۸/۲	ایران تقاضای بازنگری در مرزهایش را رد کرد. عراق باید مرزهای مشترک بین دو کشور و مرز آبی در اروندرود را در چارچوب توافق ۱۹۷۵ بپذیرد (TFDD,2008)	-۱
هورالعظیم	ایران و عراق	خشک کردن تالاب	۱۹۹۳/۸/۸	خشک کردن تالاب هورالعظیم توسط صدام حسین و مهاجرت ۴۵۰۰ مسلمان شیعه از باتلاق‌های جنوبی عراق که اکثراً بیمار بودند به ایران پناهنده شده‌اند. (TFDD,2008)	+۱

اروندرود	ایران و عراق	کشتیرانی	۱۹۹۸/۱۰/۳۱	عراق گفت اگر ایران تا ۳۱ اکتبر به طور علنی حاکمیت عراق بر آبراه شط العرب را به رسمیت بشناسد، عراق مایل به توقف جنگ است. (TFDD,2008)	-۶
اروندرود	ایران و عراق	شوری اروندرود	۲۰۲۱/۷/۱۱	عراق ایران را به کاهش آب کرخه و کارون به اروندرود که باعث کاهش کیفیت و بالا رفتن شوری آب شده است متهم کرد. (MDEast,2021)	-۱
رودخانه های مرزی	ایران و عراق	طرح شکایت از ایران	۲۰۲۱/۱۲/۲۶	مهدی رشید الحمدانی گفت: قصد مطرح کردن پرونده رودخانه های مرزی عراق با ایران در محافل بین المللی را دارد. وی گفت روند مذاکره با ترکیه مطلوب و مشکل با ایران است. (MDeast,2021)	-۱
رودخانه های مرزی	ایران و عراق	مذاکره	۲۰۲۲/۱۲/۲۱	مهدی رشید الحمدانی وزیر منابع آب عراق گفت: ایران یکسال است که به درخواست عراق برای مذاکره درباره منابع آبی مشترک پاسخ نمی دهد. زیرا او معتقد است که تقسیم ضرر بین کشورهای بالادست و پایین دست باید صورت گیرد. (MDeast,2021)	-۲

این جدول براساس مجموعه داده‌های، رویدادهای تاریخی رودخانه اروندرود تدوین گردیده، با هدف درک تعارض و همکاری بین سال‌های ۱۹۶۹ تا ۲۰۲۲. براساس داده‌ها، کنش و واکنش‌های آبی بعد از انقلاب اسلامی نشان داد که بیشتر تعاملات بین سطوح همکاری و منازعه برای مدیریت منابع آبی در نوسان بوده و این عامل همیشگی است، این رویدادها براساس محور ترکیبی در برهه‌ای از تاریخ با امنیتی‌شدن روابط و فوران بحران به جنگ هشت ساله (۷-) منتهی شد. سال‌های بعد از جنگ روابط در سطح عبارات کلامی قوی تا ملایم که بیان‌کننده اختلاف در تعامل بود در نوسان بوده (۱- تا ۲-) در اواخر دهه ۷۰ عملکرد ایران در راستای همکاری با عراق به دنبال عادی نمودن مسئله آب در روابط بود (۱+ تا ۵+). در سال‌های اخیر خشک‌سالی در عراق ناشی از سدسازی در بالادست؛ عراق، در جهت امنیتی‌کردن منابع آبی خود اقدام و سطح روابط با ایران در حوضه آب را تنش‌زا نموده است (۲-). بر این اساس هیچ نمونه‌ای از اتحاد داوطلبانه کشورها به دلیل منابع آب وجود ندارد (۷+)، رویدادها در تمام سطوح منفی و مثبت در نوسان بودند. بنابراین سطح دوستی / خصومت در میان کشورهای ساحلی به طور قابل توجهی با عناصر درگیری / همکاری بر سر آب جدایی‌ناپذیر است.

۵. تبیین عوامل چالش‌زا در سیاست خارجی ایران در حوضه اروندرود

امروزه آب‌های فرامرزی از طریق شناسایی چالش‌های جدید و آینده و لبداع روش‌های برای انطباق با شرایط ناسازگار مدیریت می‌شوند. بر این اساس چالش‌های سیاست خارجی عبارتند از ۱. مدیریت کارآمد حوضه‌های آبریز، حل و فصل اختلافات ناشی از بهره‌برداری از این منابع و چگونگی تقسیم آب‌های مشترک. اگر کشورهای ساحلی مدیریت کارآمد آب نداشته باشند در مقابل تغییرات آب و هوایی، ناامنی و تنش آب در آینده تشدید خواهد شد (Mueller, 2021, p.58). محرک مهمی که ادراک تهدید را شکل داده و آب را با حوضه امنیت ملی این کشورها پیوند داده است (ریگی، هادیان، ۱۳۹۸، ص. ۱۳۷). ۲. ایران در غرب کشور سعی در مدیریت آب‌های مرزی از طریق پروژه‌های سدسازی داشته و موقعیت استراتژیکی برای آن کشور فراهم می‌کند (Asadi,

2. Muttashar, 2022, p. 2) از سوی دیگر ساخت سد در ترکیه عدم تعادل عرضه و تقاضای را در منطقه تشدید کرده و باعث گسترش نابرابری‌های منطقه ای^۱ شده است. بنابراین تمرکز بر راه حل های مهندسی و فنی که از نظر سیاسی خشتی فرض می شود منجر به غیر سیاسی کردن موضوعات مرتبط با آب در سیاستگذاری شده است (Hussein, Grandi, 2017, p. 800).

۳. تخریب محیط زیست^۲، خشکی تالاب هورالعظیم و عدم تأمین حقلبه زیست محیطی پیامدهای ناگوار گسترش کانون‌های گرد و غبار، رکود اقتصادی، اجتماعی و سیاسی، افزایش نارضایتی داخلی، موج اعتراضات گسترده، تنش های قومی را به دنبال دارد. بنابراین در مناطق غرب کشور سیاست خودکفایی کشاورزی و ساخت مجموعه‌ای از سدها (Aldalooi, 2022, p. 3) باعث وارد آمدن فشار بر پایین دست می شود. کمیابی آب باعث کاهش غذا و منتهی به پلیده فقر می گردد و افزایش نارضایتی از حکومت با توجه به سابقه حضور گروه‌های تروریستی احتمال پیوستن افراد بیکار به گروه‌های تروریستی افزایش و بی ثباتی سیاسی و امنیتی گسترش می یابد (ریگی، هادیان، ۱۴۵، ص. ۱۳۹۸).

۴. اقدامات رسلنه‌ای عراق در مورد اختلافات آبی با ایران و نهادینه‌سازی روایت مطلوب خود، استفاده از ظرفیت‌های نهادهای منطقه‌ای و پیوندهای عربی برای تقویت مواضع آبی، کمپین‌های تبلیغی در مورد تمایل ترکیه و عدم تمایل ایران برای همکاری آبی صورت گرفته است. ایران در حوضه اروندرود وضعیت دوگانه‌ای دارد، از یک جهت بالادست و در جهت آثار محیط زیستی پایین دست است و این مساله چشم‌انداز ایران را پیچیده می‌کند (صفائی، ۱۴۰۰) بعد از صدام حسین و دوره انتقال قدرت مرحله‌ی جدیدی از تعاملات ایران و عراق بر سر اروندرود بود. ایران از قدرت سخت و نرم خود در عراق استفاده نمود ۱. کمک به شکست نیروهای داعش ۲. موضع ایران در همه پرسی کردستان در سال ۲۰۱۷ با استفاده از متحدان عراقی. ایران بعد از سال ۲۰۰۳ تلاش کرد تا از قدرت نرم

1. Regional Disparities

2. Environmental Degradation

استفاده کند و نظم جدیدی را در روابط خود با عراق ایجاد کند (Aldalooi, 2022, p.3).

۵. چندین هدف سیاست خارجی مرتبط با حکمرانی آب‌های فرامرزی وجود دارد: ۱. مهار و حل منازعات در کوتاه مدت ۲. مدیریت منابع تا از تعارضات درازمدت اجتناب شود ۳. استفاده از مکانیسم‌های همکاری آب که یکپارچگی منطقه‌ای را ترویج می‌کند. هدف نهایی حل تعارضات بر سر آب، ایجاد نهادهای مناسب برای حفاظت و گسترش همکاری و این تلاش باید به دنبال افزایش هم‌افزایی بین سیاست‌های بالا و پایین باشد. تلاش‌های فنی برای بهبود مدیریت آب می‌تواند به طور قابل توجهی به حفظ امنیت کمک کند و مانند سیاست خارجی می‌تواند به توسعه و رفاه مردم ساحلی کمک نماید تا از تعارضات اجتناب و از فرصت‌های همکاری نزدیک استفاده کنند (Dabelko, et,el, 2014, p. 5).

نتیجه‌گیری

این مقاله تلاش نمود تا نقش سه عنصر منازعه، بحران و همکاری در قالب محور ترکیبی در تعاملات رودخانه مرزی اروندرود میان ایران و عراق را مورد بررسی و تبیین قرار دهد و از نگاه تک‌عاملی به نگاه چندعاملی وسعت یابد و با استفاده از رویکرد حوضه در معرض خطر به شیوه‌ای برای تجزیه و تحلیل منازعه و همکاری دست می‌یابد. نتایج حاکی از آن بود که رودخانه‌های مرزی فرصت‌ها، تهدیدها، اختلافات و چالش‌های بسیاری را برای دولت‌ها ایجاد می‌کنند بدین ترتیب که همزمان با افزایش منازعه، سوژه آبی وارد مرحله بحرانی می‌شود و با ادراک تهدید شرایط برای امنیتی کردن آماده می‌گردد و از سوی دیگر سوژه با کاهش سطوح منازعات وارد سیر تکاملی همکاری می‌شود. بنابراین با هدف مدیریت بحران در تعاملات آبی، دولت‌ها غیرامنیتی کردن را در قالب مراودات اقتصادی، مذاکرات، دیپلماسی آبی استفاده می‌کنند. در نتیجه با سوق‌دادن سیاست خارجی از فاز امنیتی به بخش‌های دیپلماسی آبی، تجاری-اقتصادی روابط به سوی روایت غیرامنیتی کردن حرکت می‌کند؛ بر این اساس برهمکنش میان دولت‌ها، در

بهره‌برداری از منابع آبی مشترک، طیف گسترده‌ای از هم‌افزایی^۱، سازگاری و همکاری، تا ناسازگاری و جنگ را در بر می‌گیرد. رفع تنش‌های آبی در عرصه مدیریت آب‌های مرزی مستلزم سطح بالایی از وابستگی متقابل در میان دولت‌های بالادست و پایین‌دست از طریق هم‌افزایی سیاست بالا و پایین، توسعه سیاست محیط زیستی، حمایت از فرایندهای اعتمادسازی دوجانبه و چندجانبه، مشارکت پیشگیرانه، شفافیت داده‌ها باعث تقویت سیاست خارجی می‌شود که این امر مستلزم ایجاد و تقویت سازمان حوضه است، بنابراین نیاز به هیدرودپلماسی افزایش می‌یابد.

به منظور تبیین اختلافات آبی ایران و عراق بر اساس محور ترکیبی و ارائه جدولی مبتنی بر الگوی ادراک همکاری و منازعه از +۷ تا -۷ سعی در تجزیه و تحلیل برخی از رویدادهای حوضه نمودیم، که آیا فرایند رویدادها مانند پلکان به امنیتی‌کردن نزدیک‌تر است یا غیرامنیتی‌کردن. بنابراین ایران در حوضه آبی اروندرود به دنبال امنیتی‌زدایی از مساله آب و تبدیل آن به غیرامنیتی‌کردن و استفاده از هیدرودپلماسی برای مدیریت آن است در مقابل عراقی‌ها سعی دارند تا سیاست آبی ایران را به منزله تهدید اضطراری و وجودی علیه امنیت خودشان تعریف کنند و احساسات مردم بومی و جوامع بین‌المللی را تحت تأثیر قرار دهند.

رودخانه اروندرود چالشی است که عراق و روابط سیاسی و اقتصادی را با ایران تحت تأثیر قرار می‌دهد، نرسیدن راه حل باعث تشدید اختلافات با عراق شده و با کم‌آبی در اروندرود عراق به کشوری محصور در خشکی تبدیل می‌شود. بنابراین تمرکز معاهدات از موضوعات تنظیم آب و خط مرزی به موضوعات مدیریت یکپارچه منابع آب، سازگاری با کم‌آبی، تأثیرات تغییرات آب و هوا باید تغییر، احیاء و توسعه یابد تا با عدم قطعیت‌های آینده بهتر رسیدگی کند. این معاهده دارای نقاط ضعفی است چرا که قرارداد ۱۹۷۵ بر تعیین مرز رودخانه و کشتی‌رانی، بدون در نظر گرفتن ویژگی آب شیرین، تخریب پوشش گیاهی، کنترل آلودگی، مدیریت یکپارچه حوضه رودخانه، شرایط خشکسالی و گرم شدن زمین است و

^۱ Synergistic.

حفاظت از اروندرود را تضمین نمی‌کند، بنابراین باید اصل پایداری آب شیرین و حفاظت از اکوسیستم در قالب یک اصلاحیه در توافق در کنار اصل خط تالوگ اضافه شود. با سرعت تغییرات اقلیمی و سوء مدیریت حکمرانی، بحران آب در آینده ابعاد به مراتب وخیم‌تری از وضعیت کنونی را در بر می‌گیرد و حیات کشورهایی مانند ایران را به مخاطره می‌افکند؛ بنابراین مساله آب در ترتیبات امنیتی به سمت سیاست اعلی حرکت خواهد نمود. مدیریت آبی نیازمند نگرش سیستمی، اصول حکمرانی تطبیقی با شرایط ناسازگار و اتخاذ رویکرد همبست بین آب، انرژی و غذا است.

منابع

- بوزان، باری، ویور، اولی، دووینلد، پاپ (۱۳۸۶). چارچوبی تازه برای تحلیل امنیت، ترجمه علیرضا طیب، نشر: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- برچر، مایکل، (۱۳۹۶). بحران در سیاست جهان: ظهور و سقوط بحران‌ها، ترجمه میر فردین قریشی، پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- پاپلی‌یزدی، محمد حسین، وثوقی، فاطمه (۱۳۹۰). نگاهی با دیپلماسی آب ایران؛ هیدروژئوپلتیک، انتشارات پاپلی.
- خبرگزاری مهر (۱۴۰۱). مدیر کل دفتر رودخانه های مرزی: شکلیت عراق به دیوان بین المللی دادگستری و جاهت حقوقی ندارد، نگاه کنید به تارنمای الکترونیکی: <https://www.ghatreh.com/news/nn63746465/>
- ریگی، حنیفه، هادیان، ناصر (۱۳۹۸). امنیتی کردن و چالش‌های فرامرزی در جنوب آسیا، مطالعه موردی پاکستان، فصلنامه مطالعات راهبردی، ۲۲ (۳)، صص ۱۸۵-۱۳۵.
- ریگی، حنیفه (۱۴۰۰/۱۲/۲۲). بازی‌های دو سطحی در تعاملات و چالش‌ها و فرصت‌های روابط ایران و افغانستان درحوضه هیرمند، همایش بررسی پتانسیل به کارگیری رویکرد درهم تنیده (نکسوس) در تحلیل و پاسخ به چالش‌های آبی [/https://ucwr.ut.ac.ir](https://ucwr.ut.ac.ir) ۸۷۸
- زارعی، بهادر، موسوی شهیدی، مهدی (۱۴۰۰). تبیین بسترها و زمینه‌های روابط ژئوپلتیکی در منطقه خلیج فارس، ۱۳ (۴)، ۸۷۸-۸۴۹.
- صفلئی، امیر (۱۴۰۰/۱۲/۱۸). گزارش دومین کنفرانس بین المللی آب بغداد در ۵/مارس/۲۰۲۲، انجمن هیدروپلتیک ایران.
- صادقی، شمس الدین، نادری، مسعود (۱۳۹۵). تحلیل ابعاد امنیت دولت در قرن ۲۱، فصلنامه دولت پژوهی، ۲ (۵)، صص ۲۰۲-۱۶۵.
- قاسمی، فرهاد (۱۳۹۹). نوپدیدگی و بحران‌ها در سیستم‌های بین‌المللی پیچیده و آشوبی، گامی به سوی مدل نظری نوین، فصلنامه روابط خارجی، ۱۲ (۳)، ۴۲۳-۴۵۵.
- ناصری، محمد، گودرزی، مهناز (۱۳۹۹). پروژه سلسازی ترکیه تهدیدات امنیتی برای غرب آسیا و جمهوری اسلامی ایران، فصلنامه روابط خارجی، ۱۲ (۱)، ۱۲۹-۱۰۶.
- نیرومند فرد، فریبا، شهیدی، علی (۱۳۹۷). هیدروپلتیک ایران و عراق و بهینه کردن مصرف آب‌های مشترک مرزی، فصلنامه سیاست جهانی ۷ (۲)، ۲۵۹-۲۳۳.

Aldalooi, L. (2022). *Hydrohegemony in the Context of Shatt al_Arab River: from Coercion to Consent*, International Politics, DOI:[10.1057/s41311-022-00398-5](https://doi.org/10.1057/s41311-022-00398-5).

Al Asadi, S.A.R. (2017). *The Future of Freshwater in Shatt al_Arab River (Southern Iraq)*, Journal of Geography and Geology, Vol. 9, No.2,

- pp.24_38. DOI:[10.5539/jgg.v9n2p24](https://doi.org/10.5539/jgg.v9n2p24).
- Al Asadi, S.A.R, Alhello, A. (2019). *General Assessment of Shatt Al_Arab River, Iraq*, International Journal of Water", Vol.13, No.4, pp.360-35. DOI:[10.1504/IJW.2019.106049](https://doi.org/10.1504/IJW.2019.106049).
- Al Asadi, S.A.R, Muttashar, W. (2022). *Impact of the Environmental Degradation of River on the Reappraisal of International Agreements Related to the Transboundary Water Course, Shatt Al_Arab River (Southern Iraq): a Case Study, Sustainable Water Resources Management*, Issue 3, Number 84.
- Abdullah, A, Karimi, U, Masih, L, Popescu, L. (2016). *Anthropogenic and Tidal Influences on Salinity levels of the Shatt al _Arab River, Basra, Iraq* International Journal of River Basin Management, Volume 14, Issue 3, pp.357_366. DOI:[10.1080/15715124.2016.1193509](https://doi.org/10.1080/15715124.2016.1193509).
- Brecher, M. (2018). *A Century Of Crisis and Conflict In The International System, Theory and Evidence*, Intellectual Adysey III. McGill University Montreal, Qc, Canada.
- Buzan, B, Weaver, O, Dewild, J. (1998). "Security A New Frame Work For Analysis, Colorado": Lynne Rinner Publishers, Publisher: Lynne Rienr Inc.
- Banisalameh, M. (2021). *Dam Wars: Are Ethiopia Turkey AND Iran Leading to Water Armageddon?* Middle East Policy, Vol 28, pp.1_11. <https://doi.org/10.1111/mepo.12547>
- Dabelko, G, Conca, K, ..., Kramer, A. (2014). *The Rise of Hydro Diplomacy Strengthening Foreign Policy for Transboundary Waters*, Federal Foreign Office, Climate Diplomacy, Report, 1_43.
- Fischhendler, I. (2015). *The Securization of Warer Discourse: the Oretical Foundations, Research Gaps and Objective of the Special Issue*, International Environmental Agreements: Politics, Low and Economic, vol.15, issue 3, pp. 245_255. <https://link.springer.com/article/10.1007/s10784-015-9277-6>.
- Fischhendler, I, katz, Davia. (2013). *the use of Security Jargon in Sustainable Development Discourse: Evidence From un Commission on Sustainabel Development*, International Environmental Agreements: politics, Low and Economics, Volum 13, Number 3, pp. 321_342. <https://link.springer.com/article/10.1007/s10784-012-9192->

z?null&error=cookies_not_supported&code=bde633ce-b17c-4cd8-a883-b8991936117c

- Galtung, J. (1973). *Theories Of Conflict: Definition Dimensions, Negotiations, Formations*, University Of Hawaii.
- Gleick, p, Iceland, c, Trivedi. (2020). *Ending Conflicts Over Water*. Oakland, CA, AND Washington, DC: pacific Institvte and World Resources Institute.
- Halleem, A, Muhyi, A. (2016). *The challenges Facing Shatt Al Arab River in Present and Future*, Marsh Bulletin, Volume 2, pp. 135_154.
- Hussein, H, Grandi, M. (2017). *Dynamic Political Contextet and Power Asymmetries: the Cases of the Blue Nile and the Yarmouk Rivers*, International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics, Volume 17, pp. 795_814.
<https://link.springer.com/article/10.1007/s10784-017-9364-y>
- K.stern, E. (2003). *Crisis Studies and Foreign Policy Analysis: In Sights, Synergies, and Challenges* ; Sociology, International Studies Review, Volume 5, Issue 2, pp.155_202.
<https://doi.org/10.1111/1521-9488.5020016>
- Loodin, N, Wolf, A. (2022), *Will Islamic Water Management Principles Be Included If the Helmand River Treaty is Revisited?* Jurnal of Water,14 (1).; <https://doi.org/10.3390/w14010067>
- Mwadi, B, Molongal, M, Kamand, p, Kaminar, T. (2021). *Water : A Major Stake of Conflicts in the Twenty_ Firist Century 2021*, Journal of Social Sciences, VoL 9, N. 11, pp. 125_148. DOI: [10.4236/jss.2021.911011](https://doi.org/10.4236/jss.2021.911011)
- Madani, K, Zarezadeh, M, Morid, S. (2014). *A New from Work for Resolving Confilicts over Transboundary Rivers using Bankruptey Methods*, Hydrology and Earth System Sciences, Vol 18, pp.3055_3068.
<https://doi.org/10.5194/hess-18-3055-2014>
- Mueller, A, Detges,A, Pohl, B.(2021). *Climate Change Water And Future Cooperation and Development in the Euphrates_ Tigris*, Luca Rochowski, cascades, November.
- Rashidi, M, Zarghami, M,... Fallahi, F.(2022). *Multi Criteria Analysis of Power Asymmetry in Aras Transboundry River: Deriving Potential Hydro_ hegemon Counrtry*, Journal of Water Management and Diplomacy. Volume 1, Issue 4, pp.37_55.

- Ruffner, T, (2010). Identity and Border Relation Between Iraq and Iran in the 20 Century: The Case of Khuzestan and Shatt al_arab. M.A. Thesis, The Ohio State University.
- Thakore, D. (2013). *Conflict and Conflict Management*, JOSR Journal of Business a Management, Volume 8, Issue 6, pp.7_16.
- Haghighi, T, Sadeghi, A, Bhattachrjee, M. (2020). *The Impact of River Regulation in the Trigris and Euphrates on the Avandroud Estuary*, Progress in Physical Geograghy: Earth and Environment, Volume 44, Issue 6. <https://doi.org/10.1177/0309133320938676>
- Rai, S, T.Wolf, A,..., Tiwari,H.(2017). *Hydroplitics in Transboundary Water Conflict and Cooperation, River System Analysis and Management*. In Book, River System Analysis and Managemnt. DOI:[10.1007/978-981-10-1472-7_19](https://doi.org/10.1007/978-981-10-1472-7_19)
- Shirazian, S, Karimidouzaji, A, Ansi, M. (2021). *Construction and Development of Dams on Transboundary Rivers under Percautionary Ptinciple A Case Study of the Kajaki Dam*, Joirnal OF International Low, volume 2, Issue 4, pp.2_85. [10.30489/cifj.2021.296915.1038](https://doi.org/10.30489/cifj.2021.296915.1038)
- Sharef, A.J, Dara, R.N.(2021). *Greater Zab RiverBasin Planing 2050*, Iraqi Journal of Agricultural Sciences,Volume 5,pp.1150_1162. <https://doi.org/10.36103/ijas.v52i5.1453>
- Zeitoun, M. (2007). *Violation, Opportunities and Power Along the Jordan River: Security Studies Theory Applied TO Water Conflict*, Water Resources in the Middle East, Volume 6, Issue 3, pp. 213_223. https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-540-69509-7_21
- Zeitoun, M, Mirumachi, N, Warner, J. (2010). *Transboundary Water Interaction II: the Influence of 'Soft' Power*, Int Environ Agreements, Volume 11, pp. 159_178. <https://link.springer.com/article/10.1007/s10784-010-9134-6>
- Zeitoun, M, Goulden, M, Ticknr, D. (2013). *Current and Future Challenges, Facing Transboundary River Basin, Climate Chenge*, <https://doi.org/10.1002/wcc.228>
- Zeitoun, M, Mirumachi. (2008). *Transboundary Water Interaction I: Reconsidering Confllict and Cooperation*, International Environmental Agreements:Politics,Low and Economics, 8, pp. 297_316. <https://link.springer.com/article/10.1007/s10784-008-9083-5>
- Wegerich, K. (2008). *Hydro-Hegemony In The Amudarya Basin*, Water Policly, 10, (2), pp. 71_88. <https://doi.org/10.2166/wp.2008.208>

- Wolf, A, B. yoffe, S, Giordan, M. (2003). *International Water: Identify Basins as Risk*, Water Policy. Volume 5, Issue 1, pp.29_60. DOI:[10.2166/wp.2003.0002](https://doi.org/10.2166/wp.2003.0002)
- Yildiz, D. (2019). *Why innovative Hydrodiplomacy?* World Water Diplomacy & Science News, Hydropolitics Assosation of Turkey, pp.1_3.
- Yildiz, D. (2015). New International Security Poradigm Related to Water and Environmental Security Strategic Threats Demand Strategic Response, World Scientific News , Volume19, pp. 133_147.
- Yoffe, S, Larson, K. (2001). Water Database Methodology, Submitted for Publication, as part of Set of three Articles to Water Policy, World Water Concll, program in Water Conflict Managment and Transformation, <https://transboundarywaters.science.oregonstate.edu/content/basins-risk>, pp.1_36
- Yoffe, S, T.Wolf,A,Giordan,M.(2001). Conflict and Cooperation over, International Freshwater Resources: Indicators and Findings of the Basins at Risk Project, Journal of the American Water Resources Association. program in Water Conflict Managment and Transformation, <https://transboundarywaters.science.oregonstate.edu/content/basins-risk>, pp.63_120.
- Yoffe, S, T, Wolf, Giordano, M. (2003). *Conflict and Cooperation over International Freshwater Resources: Indicators of Basins at Risk*, Journal of American Water Resources Association, Vol 39, pp. 1109_1126.
- Yoffe, S, Fiske, G,, T. Wolf, A. (2004). Geography of international Water Conflict and Cooperation: Data Sets and Application, Water Resource Reseech ,40 (5). DOI:[10.1029/2003WR002530](https://doi.org/10.1029/2003WR002530)

محمد السعودی، ابراهیم (۲۰۱۸). المواقف الايرانيه تجاه القضایا العراقيه ۱۹۸۵_۱۹۶۳، جامعه الزهرا.

ایران و ترکیه تهددان دجله و فرات بالجناف (۱۲/اگستس/۲۰۲۰)

<https://aawsat.com/home/article/2471796/>

يوم الغی صدام حسین اتفاقیه الجزائر مع ایران ... لماذا اتخذ هذا القرار و هل كان سببا لاندلاع الحرب بین البلدين (۲۰۲۰/۹/۱۷) www.aljazeera.net/news/politics/